

²¹ J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* ('s-Gravenhage 1965) twee delen.

²² In de bijdrage van Gert van Klinken elders in dit nummer is overigens van 'taalmonumenten' sprake.

²³ Deze formulering is ontleend aan Jolande Withuis, *Vier wijzen van omzien. Hulpverlening voor oorlogsgetroffenen in perspectief* (Assen 1994).

²⁴ Vgl. Frank van Vree, 'Een verleden dat niet verdwijnen wil. De publieke herinnering aan de Tweede Wereldoorlog', in: *Icodo-Info. Tijdschrift over gevolgen van oorlog en geweld*, jg. 20, nr. 1 (juni 2003) 18-30. Voor dit aspect 22.

²⁵ Tom de Ridder, 'De bezieling van een monument. Een geschiedenis van de Vriendenkring Vught' en Roel Hijink, 'Het fusillade-monument in Vught. Een nationaal gedenkteken voor de slachtoffers van Kamp Vught', in: *Icodo-Info. Tijdschrift over gevolgen van oorlog en geweld* jg. 21, nr. 1 (september 2004) 10-44 en 48-53.

Barmhartigheid, beter bekend als de Zusters van Liefde, en de congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid, beter bekend als de Fraters van Tilburg, als het ware doordeesemd is van een mariale devotionaliteit. Beide congregaties werden in Tilburg gesticht: de zusters op 23 november 1832 en de fraters op 13 juni 1844. Sindsdien hebben beide instituten via hun rijke verscheidenheid aan apostolaatactiviteiten een sterk katholiek spiritueel stempel op het maatschappelijk leven in de stad gedrukt. Een groot aantal sporen daarvan vinden we terug in de materiële 'aankleding' van de stad. De Tilburgse oorlogsmonumenten vallen in dat opzicht niet uit de toon.

In het nationale herinnerings- en herdenkingsproces, uitdrukking van een bepaald historisch besef dat al onmiddellijk na afloop van de oorlog in gang werd gezet, is trouwens sprake van een bepaalde ontwikkeling. Zo lag tot ongeveer 1965, het jaar waarin Jacques Pressers indrukwekkende aanklacht *Ondergang* verscheen,²¹ in de voorstelling van de oorlog de nadruk vooral op onderdrukking en verzet of op verdriet en troost. Nadien kregen vervolging en slachtofferschap meer aandacht. Enigszins parallel hieraan vond er rond 1965 ook een verschuiving plaats, waarbij het accent op vastberadenheid en vaderlandsliefde plaats maakte voor een naar een naar voren laten komen van wanhoop en (doods)angst. Bij de keuze van de concrete objecten en plaatsen ten behoeve van de studiedag die aan dit nummer ten grondslag ligt,²² wilden de organisatoren met deze verschillende tijdgebonden vormen of wijzen van omzien rekening houden en nagaan wat daarvan het effect was op de eventueel gebruikte religieuze vormtaal. Voorts hebben zij recht willen doen aan een zekere verscheidenheid waar het de bekendheid van objecten en plaatsen betreft. Die bekendheid is onder meer verbonden met tekens en plekken die als 'heuse ankerplaatsen ten behoeve van de herinnering aan de oorlog' kunnen worden beschouwd. Daarnaast is ook rekening gehouden met een zekere geografische spreiding.

Het gebruik van de formulering 'wijzen van omzien'²³ laat iets zien van de manier waarop voorstellingen, in dit geval van de bezetting ingeweven worden in een bepaald, tijdgebonden discours.²⁴ Hieraan moet recht gedaan worden, wil althans voorkomen worden dat er een kloof ontstaat tussen de maker van een object of de inrichter van een plaats en de opdrachtgevers en/of de initiatiefnemers. De verwickelingen die kunnen ontstaan als men hiervoor geen oog heeft, zijn treffend beschreven door Tom de Ridder en Roel Hijink in verband met de inrichting van het Nationaal Monument Kamp Vught vanaf de oprichting van het eerste houten kruis in 1946 op de vroegere fusilladeplaats.²⁵ Een houten kruis, geplaatst op een natuurlijke heuvel achter het eigenlijke monument